

СВОЯ РАН БОСИЛЕК

(100 години от рождението му)

БЛАГОВЕСТА КАСАБОВА

България е родина на много и талантливи приказници. Може би защото нейната историческа съдба е драматична, трагична и превратна. Може би защото копнежът по свобода и справедливост се е превъплъщавал в най-възвишени образи и стремления и е търсел сърцето на твореца — тъй както подпочвената вода търси извора. Сред тия приказници-вълшебници блестят имената на Ангел Каралийчев, Николай Райнов, Елин Пелин, Георги Райчев, Константин Константинов, Светослав Минков, Ран Босилек. Ран Босилек — име, което всяко българско дете научава още преди да е пристъпило училищния праг и чуло училищния звънец. Преди да се е научило да срича по буквара, то носи в себе си незабравимите образи на героите от приказките „Неродена мома“ и „Незнаен юнак“, от „Чудната кутийка“ и „Братче и сестриче“.

Много е писано — и задълбочено изследователски, и „по повод“ — и говорено за вълшебника на словото Ран Босилек и едва ли вече могат да се направят кой знае какви „открития“ в неговата жизнена и творческа биография. В живота на този безкрайно надарен поет и приказник не се срещат сензационни проявления или пък събития. Неговото пословично трудолюбие и скромност, мисъл и талант, време и амбиции са посветени преди всичко на детската литература и културното развитие на нацията. И все пак всеки от нас носи в себе си своя Ран Босилек, помни своята първа среща с неговото покоряващо слово, с омагьосващата атмосфера на творбите му, с жизнерадостната игривост и звучност на стиховете, с емоционалните тръпки от приказките. Откъде черпи живителни сокове за многобройните си произведения този сладкодумен приказник, кое подхранва неизтощимата му творческа енергия през дългите писателски години? Несъмнено корените трябва да потърсим най-напред в родното място, в будния, със свой климат и колорит, китен балкански град Габрово, в омагьосващите като вълшебно биле майчини приказки, в природата, при трудолюбивите и любознателни хора на този край. А по-късно — и при децата и непресъхващата му обич към тях.

Ран Босилек не е учил педагогическо училище, но кратковременният му стаж като учител в Габрово му помага още тогава да разбере, че на млада България ѝ трябва умни, просветени, духовно и нравствено извисени хора, граждани с високи стремежи, патриоти и труженици.

В началото на творческия си път младият учител Генчо Негенцов — и вече отпечатаният първото си произведение автор Ран Босилек — като всеки млад и надарен човек мечтае за досег с голямата цивилизация, за европейските образователни и културни центрове, за духовно издигане. Спестените от скромната учителска заплата средства му дават кураж да замине за Европа и продължи образованието си. През този пет-шестгодишен период, когато следва правни науки в Белгия, той за пръв и последен път прекъсва действителните си връзки с детската литература. Казвам действителните, защото вероятно той ще да е чел много през това време и вниманието му не

случайно ще да се е насочвало към световноизвестни детски автори приказници като Андерсен, Шарл Перо, Пушкин, Братя Грим, Вилхелм Хауф, за да може по-късно да превежда и преразказва творбите им, към фолклора на северните народи — превел след години шведски и норвежки приказки, към творчеството на Марк Твен, Анатол Франс, А. П. Чехов, М. Горки. . . Петте години, през които Ран Босилек е адвокат в София — 1918—1923, не отклоняват вниманието му от развитието на детската литература; нещо повече — тъкмо тогава той възобновява редовното си сътрудничество в детския периодичен печат с все по-нови и интересни произведения.

За начало на истинската творческа дейност на Ран Босилек можем да приемем 1923 г. Не само защото тогава той издава първата си книга за деца — сборника с приказки „Косе Босе“, а и защото окончателно скъсва с адвокатската си кариера и вече морално успокоен от вътрешното съгласие със себе си, изцяло и завинаги се обрича на любимото си творчество. В литературнокритическия очерк „Ран Босилек“, 1985 г., Симеон Хаджикосев пише: „Ран Босилек прекратява адвокатската си дейност през септември 1923 година. Случайно ли е това обективност? Мисля, че решението му несъмнено е взето под въздействието на кървавата фашистка вакханалия в дните след потушаването на Септемврийското въстание. . . Честен и себеуважаващ се човек, той не е имал друг избор. И широкото поле на детската литература е било за него пристан на относително спокойствие сред един примитивен политически живот, който го е отблъсквал с първичните си страсти и елементарната си демагогия.“ Навярно е така, не можем да не се съгласим с това съждение. Известно е, че на младини, в учителските си години, писателят е бил социалист, член на БРСДП, участвувал е дейно в кръжоци за изучаване на трудовете на Маркс и Енгелс и не е могъл да остане безразличен към жестокостта и корупцията на управниците, но това е една от причините. Другата — и може би основната — е талантът му на роден поет и приказник, на който в крайна сметка той не е могъл да измени. Политическият живот е допринесъл във висока степен за окончателното му решение, той е капката масло в огъня, разгоряла пожара на мисълта и чувството му.

Независимо че няма все още книга — първата предстои да излезе, — името на Ран Босилек е вече широко известно на читатели, издатели, хора, свързани с литературния живот. Ето защо Христо Хаджиев, директор на едно от най-солидните и престижни издателства по онова време — „Хемус“, поканва младия писател да поеме издаването на детските книги и цялостната работа — организация, редактиране, издирването на сътрудници, на списание „Детска радост“, просъществувало (за разлика от много други детски периодични издания с кратъккраен живот — благодарение на личността на Ран Босилек до 1948 г., четвърт век. Факт, сам по себе си красноречиво говорещ за качествата и възможностите на писателя. В издателство „Хемус“ са издавали книги почти всички известни български писатели за деца и юноши. В него през 1929 г. излиза и първият български роман за деца и юноши „Златно сърце“ от Калина Малина под редакцията на Ран Босилек. По настоящелната покана на писателя Ангел Каралийчев написва и публикува там разказа си „Житената питка“.

Ран Босилек създава като млад учител в Габрово първото си стихотворение за деца „На косичка“ по настоятелната молба на едно малко момиченце. И понеже стихотворението се приема много добре от децата, го изпраща в списание „Светулка“, където то излиза през 1906 г. До издаването на първата му самостоятелна книга — сборника с приказки и разкази „Косе Босе“ — са минали седемнадесет години. Само скромност ли е това, или е липса на достатъчна увереност в себе си? Не, съвсем не. През това време Ран Босилек е желан сътрудник на всички детски периодични издания, името му се произнася с обич от малки и големи. Тогава? Обяснението не е трудно, нито пък сложно, то може да се потърси в смисъла на думите: самовизискателност, прецизност, отговорност. Висока отговорност най-вече пред себе си, пред децата — утрешните граждани на своето време, и пред бъдещето. В това отношение Ран Босилек не прави изключение. Като него са мнозина. Като него е и един от близките му приятели и сътрудници (дебютирал по същото време в детската литература, а именно

основателят на пролетарската детска литература) Трайко Симеонов, издал първата си книга почти двадесет години след отпечатването на първото си стихотворение „На пързалка“. Мисля, че няма да е излишно младите автори да се връщат по-често към този факт, а не да бързат, едва отпечатали първата си творба, да тичат от издателство в издателство и да предлагат за печат скърпени механично ръкописи.

Най-значителната — по обем — част от творчеството на Ран Босилек са приказките. Но неговите най-ранни крачки и в прозата, и в поезията са направени почти едновременно. Първият опит в приказното му творчество можем да отнесем към превода на Пушкиновата приказка в стихове „Мъртва царска дъщеря“, отпечатана като безплатно приложение на списание „Светулка“ една година преди появата на „На косичка“. Оттогава до края на живота си Ран Босилек е в плен на вълшебния свят на приказките. Трудно могат да се изброят приказните му творби — най-вече преразказаните — издавани както приживе, така и след неговата смърт, като най-добрите от тях са събрани в сборниците „Косе Босе“, „Неродена мома“, „Баба Меца“, „Ежко Бежко“, „Незнаен юнак“, „Куку и Мяу“, „Момче и вятър“, „Чудната свирка“, „Тримата братя и златната ябълка“ и др.

Вдъхновение за голямата си и трайна любов към приказката Ран Босилек черпи най-напред от фолклора. В очерка си за неговото творчество талантливият и известен наш критик Николай Янков пише: „Ран Босилек е горещ поклонник на българския фолклор. За него приказката е първата здрава духовна храна на детето с незаменими ценности от познавателен и възпитателен характер. Тя е като майчиното мляко, като чист планински въздух. . . . Верен приятел, мъдър съветник, увлекателен събеседник, любим другар. Тя е право на детето, неразделна част от неговия мир, едно от чудесата в утрото на човешкия живот.“ Определение, което е естествена необходимост за писателя при подбора и пресъздаването на приказните му произведения. Такава е неговата съкровена художествена позиция, той е усещал с чувствителните си сетива на творец неотразимата роля на приказката в духовния и нравствения свят на детето и сялата си артистична и благородна натура е изразил своето верую като художник и мъдрец с малко, но точни и с ярък смисъл думи: „Без приказката и играта изгасва слънцето на детския живот. Пресъхва живителният сок, който е първоизточник на сила, радост и здраве.“

Ран Босилек черпи с пълни шепи идеи и сюжети от българския фолклор, без обаче да остава безразличен към фолклорното наследство и на други народи, към майсторите на световното приказно слово. В основата на белетристичното наследство на писателя стоят преразказаните и преработени народни творби. По-голямата част от тях са за животни и за някои страни от народния селски живот и бит. Обикновено това са къси, почти приткови сюжетни истории с нравствена философия. В тях доброто неизменно и естествено побеждава злото и виновният получава наказание. Динамичният, но ненаговарен събитийно развой на сюжетните ходове бързо привлича детското внимание, а вътрешният ритъм на повествованието — понякога то е и римувано — подпомага по-лесното и трайно възприемане и запаметяване. При преразказа на оригиналната народна творба главните действащи лица и основното фабулно развитие запазват в общи линии първоначалната си структура, но с тънкия си усет на майстор художник Ран Босилек така шлифова брилянтния къс, че той заблестява със свои светлини, изчистен от натрупванията и утайките на времето, с цялата си неповторима красота. Ето как поетично извисено, но изцяло в света на детското предметно-образно възприемане звучи началото на приказката „Седнал Заю да плаче“, която всъщност е един жизнерадостен химн за прослава на живота, на неговото жизнеутвърждаващо начало: „Седнал Заю да плаче край Скокова поляна. — Пусто тегло заешко! Къде клетник да ида? Милост нямат към мене, нито чужди, ни свои. Какво мога да сторя с това сърце плашливо. Шумка шумне, то тръпне. Доде река: „Спри, сърце!“ — крака рипнат, на хукнат, ден и нощ не спират! Тежък живот живее! По-добре да ида в дола и се удавя.

Чул го Шурчо, рекъл му:

— Заю, глупав'не ставай] Научи се от мене] И аз тежък живот живея през летни пекове, през зимни студове, но пак свира и пая.“ Или популярната приказка „Срещу Нова година“, която спокойно може да се нареди в стихове, без да загуби нищо от атмосферата, от заразителното новогодишно настроение, от празничната залесия, от динамиката на действието: „Гарван грачи на кумин. Кума Лиса точи млин. Кумчо Вълчо от гората носи за пещта дървата. Заю Баю пещта пали и на другите се хвали — Работлив съм за шестима. Аз съм майсторът на млина.“ Дарованието на Ран Босилек като разказвач с особена сила и привлекателност се откроява при вълшебните приказки. Разбира се, точна граница между вълшебни, битови и приказки за животни не би могла да се прокара, тъй като вълшебният елемент присъства в различни варианти и степени почти навсякъде — без него трудно би се получила приказна творба, — а в бедни и в неволи животните са незаменими помощници и приятели на човека. И все пак част от преразказаните и авторските приказки на писателя, макар и условно, бихме могли по-определено да отнесем към раздела вълшебни. Тук му е мястото да се спомене и това, че видима отлика между авторските и преразказаните народни приказки на Ран Босилек също трудно може да се открие. И в двата вида — преразказани и авторски — той е все така увлекателно сладкодумен, лаконичен, предметно-образен и раздвоен. Богатото въображение на твореца реди една от друга по-чудни истории, мамещи с фантастичните, но успоредни със света на реалното случки и събития, с емоционалната наситеност на разказа, обогатени от магията на словото. Излъчването им е обаятелно, непреодолимо, защото са родени както от талантивото перо на писателя, така и от дълговечната мечта на човека за добро и красота, за истина и щастие, за обич и благородство, за морална и гражданска извисеност. Читателят или слушателят загубва представа за време, за действителност и пространство. И понесен на крилете на фантазията, без да усети, той неволно се потопява в чудния свят на неродената мома, на незнайния юнак, на бедния момък от „Чудната кутийка“, на най-малкия царски син от „Златното птиче“. Ран Босилек разказва така, сякаш от устата му капят жълтици, както от устата на прокудената вдън гори добра и красива заварена дъщеря.

Сюжетните истории от приказките на Ран Босилек в по-голямата си част са познати от оригиналните народни творби. Но пресътворени от него, те звучат по друг начин, заживяват друг, свой втори живот — като рожба на своя създател. И „Незнаен юнак“, и „Неродена мома“, и „Слънце и мѐсец“, и „Чудното гущерче“, и „Братче и сестриче“, и „Чудната кутийка“ са всъщност приказки на Ран Босилек. Защото от неговия дух и сърце, от неговите очи е капнала чудотворната сълза, одухотворила и опоетизирала словото, както сълзата, пролята от сестричето, отново възвръща човешкия образ на омагьосания му брат елен и прероден, го възкресява отново за живота.

Особено място в творчеството на Ран Босилек заемат хумористичните приказки. Те също са къси сюжетни истории, в които се осмиват някои човешки недостатъци и пороци — мързелът, глупостта, бездарията, завистта, подлостта, притворството. Авторът е проявил завидно умение и много тънък усет при подбора им — същото се отнася и за останалите приказни творби. Стремежът му преди всичко е бил да създаде на децата весело настроение, да ги приучи да се забавляват по-добре и по-смислено, да ги зарази със смеха истински. Те са така построени и диалогът им е толкова изчистен и действителен, че направо могат да се разиграят на сцена. Някои изследователи на творчеството на писателя виждат в това им качество все още живо и непресъхващо чувство на твореца към театъра, което той активно проявява в ранните си детски години и доразвива по-късно в учителската си практика. Вероятно съществува такъв момент и той не бива да се пренебрегва, но Ран Босилек като отличен познавач на детската психика се стреми съзнателно и целенасочено да бъде пределно ясен, образен и точен, та възприемането на идеята и вътканите в повествованието познавателни елементи да се усвояват пълноценно и трайно от впечатлителната детска душа. И затова всички обяснения, пояснения, допълнения са излишни и неприем-

ливи за неговите творчески разбирания. Те могат само да повлияят на и без това неустойчивото детско внимание и да го отклонят от главната посока.

Стогници са хумористичните приказки на Ран Босилек. Най-доброто от тях през последните години бе събрано и издадено в сборниците „Гарван грачи“, 1973, „Големанчо“, 1974, „Смехурко“, 1976. Хуморът на писателя е тънък, артистичен, понякога едва струящ и доловим, но винаги подплатен с типичната за него лиричност и топлина. Достатъчно е да си припомним „Бърза работа“, „Магаре боб яде ли“, „Клан-недоклан“, „Кумчо Вълчо рибар“, „Гъргалчо“, „Умният бедняк“, „Сливи за смет“, „Мъж и жена“ и пред очите ни ще изплуват образите на глупавия вълк, който пребит носи на гърба си хитрата Лисица, или мързеливите стопанки, надпреварващи се коя повече смет да смени за сливи от преоблечения царски син. Всъщност с тези познати от незапомнени времена с искрящия си хумор истории-притчи децата за пръв път се докосват чрез чудодейното перо на Ран Босилек или на другите големи майстори — Ангел Каралийчев, Елин Пелин и др., до най-трайни човешки добродетели като работливост, обич към роден край и роден дом, изработват си отношение към недостатъци и пороци като мързела, възгордяването, глупостта и пр. Чувството, което се поражда от това докосване, остава в душите за цял живот — живо и неповторимо затрогващо.

Чувството за хумор на Ран Босилек — вече обогатено и осъвременено — се проявява в нова светлина в прочутите „Патилански писма“. Веселите, радващи с непринудеността си, раздвижени от неспрестанните лудории на героите-палавници, от тяхната жизнерадост и остроумие писма за пръв път излизат в списание „Детска радост“, а през 1925 г. — вече като отделна книжка с прекрасни илюстрации на Вадим Лазаркевич. Разширени и допълнени, те продължават да се печатат години наред — „Патиланско царство“, 1927, „Патиланчо Данчо“, 1929, „Патиланско училище“, 1942, „Патиланско царство“, 1968, и през 1970 „Патиланци“ с предговор от Камен Калчев. Забавните, пълни със закачки, с приключения и перипетии писма на Патиланчо Данчо до Смехурко както преди шестдесет години, така и днес имат голям и нарастващ успех. Наскоро по тях бе направен и телевизионен сериал, в който визуално вече днешните малки читатели се срещнаха със своите палави връстници от първата четвърт на нашия век.

И така неусетно и естествено ние стигаме до поезията на Ран Босилек. Тя дели равностойно място с приказното му творчество. С негови стихове растат и се възпитават родолюбиво и нравствено вече няколко поколения български деца. Едва ли има днес човек, бил той голям или малък, който да не познава кристално бистрите и звънливи, емоционално и духовно сгряващи думи на „Родна реч“ или „Родна къща“, на „Я кажи ми“ или „Чичо Пей“. Само тях да беше сътворил поетът, това е достатъчно името му да се нареди в пантеона на безсмъртните майстори на българската поетична реч.

Поетичното творчество на Ран Босилек по обем е значително по-скромно от приказното, но в идейно-художествено отношение то е напълно равностойно. Първата му стихосбирка „Чик-чирик“ излиза през 1925 г. До смъртта си поетът издава десетина стихосбирки, между които „Весели очички“, 1936, „Палави ръчички“, 1945, „Синчец“, 1947, „Нова песен“, 1953, „Радост“ — избрано, 1956, и др. Както и в приказното си творчество, така и в лиричното той е едновременно динамичен и дълбоко поетичен, искрен и непосредствен, богат образен и лаконичен. Ран Босилек умее и от най-незначителния, най-обикновения на пръв поглед факт или явление, природно състояние или събитие да създаде високохудожествена творба с нравствена поука или патристичен дух, творба за забава и веселие, за жизнелюбие или възпитаваща усет към красивото, порив към доброто и справедливостта. Творба, осмиваща недостатъци или утвърждаваща стойности, възпяваща природата и нейните богати дарове. Поетът Ран Босилек е твърде пестелив на думи и богат на образи, удивителен майстор на картини, на душевни състояния, на вълнения и преживявания, душеприказчик и песенник:

Избирам, намярам
черешки червенки —
по тринки, по двенки
с опашки зеленки.
И уж ги наричам
за ваште ушички,
о мои сестрички,
а те се намичат
в устата самички.

(„Черешки“)

Стиховете за природата, за годишните времена, за домашните и горските обитатели излъчват детска чистота, вълшебство и игривост, нещо приказно и все пак толкова зримо и познато. Любимото занимание на детето е играта и поетът съвсем съзнателно се стреми да доближи произведението си до това най-привично и естествено детско състояние, за да може нейната идейно-естетическа насоченост да се възприеме директно, без усилие и насилие. Успоредно с художествено-емоционалните елементи са преплетени и познавателни, и възпитателни, но така дискретно, че читателят не усеща, а и не се досеща, че в стихотворението има вложена поука или му се „преподава урок“:

Скок — подскок!

Чик-чирик!

Не се спирам

нико миг.

Дето ща,

там летя.

От баира —

на стобора,

от стобора —

наслед двора.

До котака

на чардака

стигам чак...

И фърр пак

над плета,

а след миг

пак в трънак

аз цвъртя:

— Чик-чирик!

(„Врабчо“)

Сякаш целият пътър детски свят е намерил отражение в поезията на Ран Босилек. И като истински творец, гражданин и родолюбец той прие с радост победата на 9 септември 1944 г. и с желание активно откликна на задачите на новия живот и променяния се ден на децата и юношите. Стихотворенията му от този период също имат редица ценни качества — излезли са изпод перото на голям майстор, — но между тях по-трудно ще се срещнат такива бисери, каквито създаде в периода на творческата си младост и в зрялото си развитие през 20-те и 30-те години — най-плодоносното време от неговия забележителен писателски път. По-важно е другото — че любвеобилните писателски очи и сърце не останаха безразлични към възторга и ентузиазма на целия народ, в това число и на неговите малки граждани.

Много трудно е да се направи изчерпателна биография на многообемното и многопосочно творчество на Ран Босилек, на всичко онова, което е написал, преработил, превел, преразказал, пригледил към нуждите на младото поколение у нас. На него принадлежи например първият превод — от руски — на „Дребосъчето и Карл-

сов“ от Астрид Линдгрен. През 1911 г. Ран Босилек заедно с редактора на списание „Картинна галерия за деца и юноши“ Георги Палашев превеждат и „стъкмяват“ за юноши „Троянската война“ и „Странствованията на Одисей“. Значително по-късно — през 1928 г. — излиза нов превод на „Илиада“. И преводната, както и обществената дейност, която е едно от големите качества на писателя, води началото си още от ранната младост и учителствуването в Габрово. Там успоредно с педагогическите си задължения той е и библиотекар в читалище „Априлов-Палаузов“. Възрожденските си пристрастия към читалищното дело Ран Босилек поддържа непрекъснато — през целия си живот. Широко известна е неуморната му работа, а и големите грижи и тревоги около създаването на столичното читалище „Антон Страшимиров“ в квартал „Цар Иван Асен II“. Привързаността на този неуморим труженик към своеобразните български културни огнища го сближава с Трайко Симеонов, негов връстник и известен детски писател и също активен читалищен деец. В произнесеното от Трайко Симеонов слово по случай една година от смъртта на неговия близък приятел и любим детски писател в читалището, което те двамата са създавали два пъти с неимоверни трудности — през време на бомбардировките над София библиотеката е изгоряла и разпиляна — се съдържа явна и точна генерална оценка — ако всъщност такава може да бъде дадена само с няколко думи — за жизнения, творчески, обществен и граждански път на първомайстора на българското поетично и приказно слово за деца: „... Измина една тъжна година, откакто ние се разделихме с нашия отличен приятел и другар Ран Босилек. Казвам нашия, защото той години наред като член на ръководството не жалеше нито сили, нито време за преуспяването на нашето скъпо квартално читалище „Антон Страшимиров“. Няма съквартилец, който да не е оставал възхитен от неговото омайващо слово, което Ран Босилек ей от това място е произнасял по един или друг случай. Няма дете в нашата родина, което да не е чело с радост, с истинска радост неговите сърдечно написани стихове, приказки, разкази. Ран Босилек е един от най-известните, най-заслужилите труженици в нашата детска литература. Цели пет десетилетия той ентусиазирано работеше за преуспяването на тази литература. И като творец, и като редактор на списания и библиотеки, и като завеждащ отдел „Детска литература“ при някогашното голямо издателство „Хемус“ той допринесе твърде много за развитието на нашата детска литература. Творчеството на Ран Босилек остави в нея дълбоки бразди... Неговите многобройни и високоталантливи произведения се четяха, четат се и сега, ще се четат и в бъдеще с увлечение не само от децата, но и от техните родители.“

Мисля, че всеки българин поне два пъти в живота си е откривал творчеството на Ран Босилек. Първия път, когато сам е сричал приказките и стихотворенията му. И втория — когато с вълнение и радост ги е препрочитал на своите деца. Аз лично откривам за трети път възшебника на словото. Помня задавящите ме вълнения и страха за изгубилите се в гората братче и сестриче, за съдбата на бедното работно момче, хукнало да гони вятъра, защото откраднал с труд придобитото брашно или веселия смях за скъсаната в леда опашка на глупавия вълк. Години след това като студентка тръпнех отново, възхитена от запленияващата сила на словото му, без да мога все още напълно да се освободя от магията на приказното действие. Същите вълнения и очарования ме спхождат и днес, когато с очите на зрял човек препрочитам неговите приказки и поетични образци, или когато проследявам живота му — честен, правдив, всеотдаен, щедро раздаден на най-красивото творение на живота — децата.

И само на децата ли? Ран Босилек принадлежи на всички българи, които за пръв път са отворили очи под това небе и на тази люлчина земя. И на всички, които са търсели и търсят опора в светлината и магията на детството, съпротивлявайки се на сивотата и умората на делника, в името на големите човешки добродетели, на красотата.

И си мисля — с раждането на всяко българско поколение Ран Босилек се ражда и преражда отново.

Завидна участ!..